

16. Приселков М.Д. История русского летописания XI – XV вв. / М.Д. Приселков. – Л., 1940.
17. Рыбаков Б.А. Древняя Русь: сказания, былины, летописи / Б.А. Рыбаков. – М., 1963.
18. Рыбаков Б.А. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве» / Б.А. Рыбаков. – М., 1972.
19. Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев. – Т. 3. – 1880. – 413 с.
20. Татищев В.Н. История российская / В.Н. Татищев. – Кн. 1. – Ч. 1. – М., 1768. – 224 с.
21. Толочко П.П. Русские летописи и летописцы X – XIII вв. / П.П. Толочко. – СПб., 2003.
22. Толочко П.П. «Емше, влачаху поверзше ужи за ноги» / П.П. Толочко // *Ruthenica*. – Т. 9. – К., 2010. – С. 17-22.
23. Франчук В.П. Киевская летопись: состав, источники в лингвистическом освещении / В.П. Франчук. – К.: Наукова думка, 1986. – 183 с.
24. Цыб С.В. О хронологических показателях Киевской летописи / С.В. Цыб (в печати).
25. Чугаева І.К. Частотність згадування давньоруських князів у давньоруських літописних зводах як елемент контент-аналізу чернігівських фрагментів літописання / І.К. Чугаєва // *Сіверянський літопис*. – 2010. – № 4-5. – С. 3-11.
26. Чугаєва І.К. Частотність згадування чернігівських топонімів на відрізку 1146-1167 рр. у Київському літописі XII ст. / І.К. Чугаєва // *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи*. – Чернігів, 2011 (у друці).
27. Шахматов А.А. Общерусские летописные своды XIV-XV вв. Ещё несколько данных, свидетельствующих о существовании общерусского свода XV в. / А.А. Шахматов // *Министерство народного просвещения*. – Ч. СССXXXII. – 1900. – № 11. – Отд. 2. – С. 135-200.
28. Шахматов А.А. Обзорение русских летописных сводов XIV-XVI вв. / А.А. Шахматов. – М.–Л., 1938. – 372 с.

Чугаєва І.К. Методика виділення чернігівських літописних фрагментів XII в. в Київській летописі

В статті розглядаються критерії виділення чернігівських літописних фрагментів XII в. в Київській летописі на основі аналізу літописної інформації о Чернігово-Сіверщині. Пропонується методика виділення чернігівських фрагментів не тільки з допомогою змісту тексту, а й текстології, а й контент-аналізу.

Ключевые слова: чернігівські літописні фрагменти, літописна інформація о Чернігово-Сіверщині, Київська летопись, частотність згадування, методика.

Chuhaieva I.K. The methods of detachment the Chernihiv annalistic fragments of the XIIth century in the Kyiv chronicle

The criteria of detachment the Chernihiv annalistic fragments of the XIIth century in the Kyiv Chronicle on basis of the annalistic information about Chernihiv region analysis are examined in the article. The methods of detachment the Chernihiv fragments by means of not merely text content and textual study, but also content analysis are introduced.

Key words: Chernihiv annalistic fragments, the annalistic information about Chernihiv region, The Kyiv Chronicle, the frequency of records, methods.

25.03.2011 р.

УДК 94 (477.51)

В.П. Коваленко

НАВОЗИ – ЛІТОПИСНЕ МІСТО НА ДНІПРІ

Розташоване на лівому березі Дніпра, літописне місто Навози відіграло помітну роль у структурі Чернігівського князівства XII-XIII ст., обслуговуючи водночас Чернігівську ділянку шляху «Із Варяг у Греки» та переправу на суходільному шляху на Волинь та Галичину. На початку XII ст. містом та навколишніми селами володів Святослав Давидович, який 1106 р. першим серед князів Київської Русі прийняв чернечий постриг у Києво-Печерському монастирі під ім'ям Миколи Святоші.

Ключові слова: літописне місто Навози, Микола Святоша, Чернігівське князівство XII-XIII ст.

На теренах Чернігово-Сіверської землі, що за доби Давньоруської держави була однією з найбільших територіально-політичних одиниць Центрально-Східної Європи і чи не наймогутнішим князівством Європи Східної, розташовувався кожен четвертий укріплений населений пункт (городище) із зареєстрованих на території Русі, у т. ч. – близько 70 літописних міст. Назви одних з них не сходили зі сторінок давньоруських хронік (Чернігів, Любеч, Новгород-Сіверський, Курськ, Сновськ тощо), інші стали відомими завдяки масштабним археологічним дослідженням, проведеним на їх території (Гомій, Листвен, Оргощ, Путивль, Серенськ та ін.), більшість же лише побіжно були згадані літописцем у зв'язку з тими чи іншими подіями. З-поміж останніх було і невеличке містечко Навози на Дніпрі, запровадження до наукового обігу наслідків перших археологічних досліджень якого і є метою даної публікації.

Село Навози (з 1962 р. – с. Дніпровське Чернігівського р-ну) розташоване на лівому березі Дніпра, дещо вище гирла р. Прип'ять (Рис. 1). Історія його сягає своїм корінням сивої давнини. Вперше топонім «Навози» згадується у створеному ще наприкінці XV ст. «Списке городов русских, дальних и ближних», де він названий між Любечем і Чорнобилем [1]. Наприкінці XVI ст. за матеріалами перепису 1593 р. з-поміж інших маєностей Києво-Печерської лаври згадується «село Навозь, другое село Навозь» [2, 386] – свідчення того, що історичний населений пункт Навози в давнину знаходився на обох берегах Дніпра, оскільки головним його призначенням було обслуговування перевозу на стратегічно важливому шляху на Волинь та Галичину. Це підтверджує і універсал 1683 р., наданий Києво-Печерській лаврі на підтвердження її майнових прав [3, 91].

У XVIII ст. Навоз, разом з іншими маєностями Печерського монастиря, згадується в «Описании Черниговского наместничества» Д.Р. Пашенка 1781 р. [4, 42-43] та в «Черниговского наместничества топографическом описании...» Опанаса Шафонського («Городище близъ села Навоза, на Днепре лежащего, о которомъ тоже

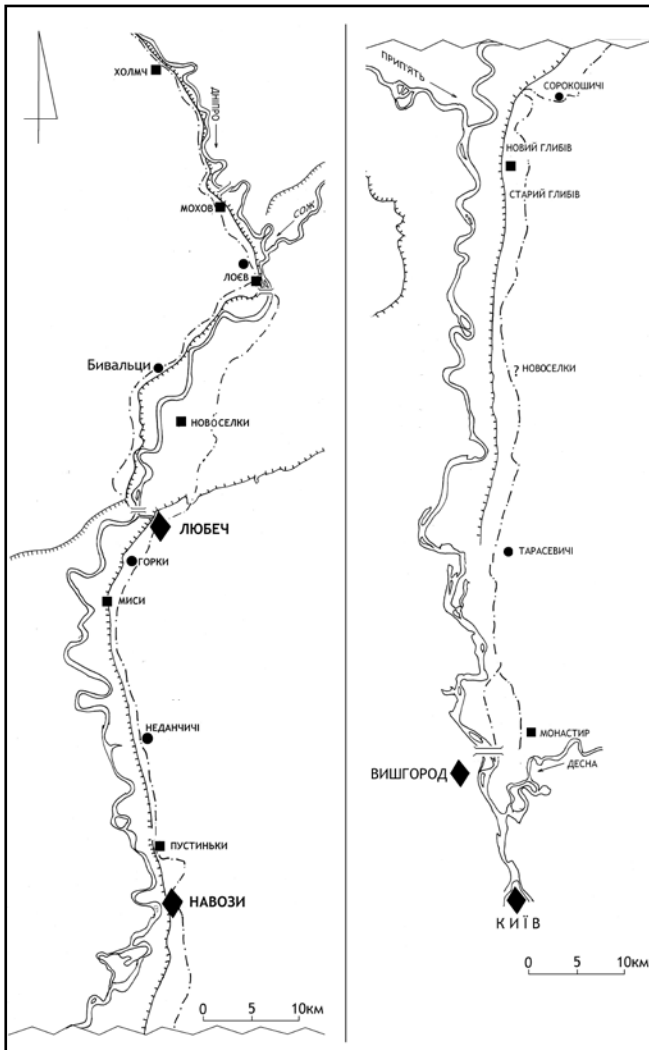

Рис. 1. Схемплан чернігівської ділянки шляху «Із Варяг у Греки» пересказують, що в ньому жили Черниговський князь Николай Святоша, который во время Преподобнаго Антонія Печерскаго Кіевпечерской Лавры большія около Чернигова лежація деревни отдалъ, которыя за оною, подъ именем Пакульской волости, сего 1786 года Июля по 1 число во владении оной Лавры состояли») [5, 234].

У XIX ст. Філарет (Гумілевський) наводить більш детальні відомості про давнє городище в селі: «Близъ Навоза есть городище – возвышенная площадь со ровомъ, при озере Домаухе, изъ котораго ровъ наполняется водою. Дотыне говорятъ, что здесь былъ домъ св. кн. Николая. ...Особенность городища: тогда, какъ вся окружность его и въ томъ числе места, занимаемая нынешними жителями с. Навоза, – песокъ и песокъ, на городище ныне более, чемъ на двухъ аршинахъ глубины, оказывается черноземъ. Эта особенность, присвоивая городу названье Навоза, повсене приличная нынешнему месту селения, подтверждаетъ справедливость преданія о древнемъ городке Навозе, какъ собственности кн. Николая Святоши или Святослава» [6, 89-91]. Побіжно цю інформацію підтверджує і присвячення

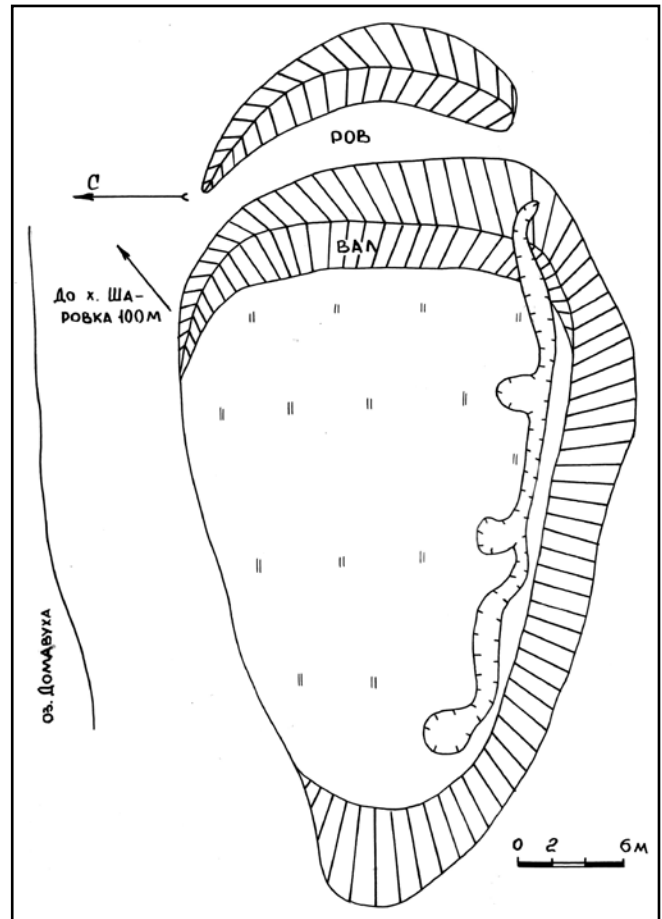

Рис. 2. Схемплан городища літописного Навоза

дерев'яного сільського храму св. Миколаю: «Храмъ Навоза съ древнихъ временъ посвященъ св. Николаю. На колокольне навозской два колокола съ изображеніемъ св. Николая и на одномъ съ показаніемъ 1647, а на другомъ 1648 г.» [6, 91].

Проте археологічно Навозівське городище було обстежене і прощурфоване автором лише 1985 р. Воно розташоване на I-й надзаплавній терасі лівого берегу Дніпра за 100 м на південний захід від околиці с. Дніпровське (колись тут знаходився хутір Шаровка, що примикав до села). З півночі і сходу городище омивається оз. Домауха (стариця Дніпра). Саме русло Дніпра проходить за 50 м західніше городища. Майданчик оваловидної форми (30 x 20 м) витягнутий по лінії схід – захід. Поверхня городища рівна, щільно задернована, з невеликим ухилом до півночі. Північний схил заріс чагарниками. Похила стрілка мису (східний край городища) відрізана валом, заввишки над рівнем майданчика 1,2 м, та ровом, завширшки до 10 м, викид з якого утворив другий валоподібний насип на східній частині майданчика. Вал на південному схилі городища сильно пошкоджений траншеєю часів Другої світової війни і нині майже не простежується. З південного ж (напільного) боку знаходився і в'їзд на городище (Рис. 2).

Потужність культурного шару на городищі, що

являє собою сильно гумусований пісок інтенсивно чорного кольору, досягає 0,9 м. Він містить уламки кераміки XII-XIII ст., піщину, кістки тварин. В шарі передматерика зустрічаються окремі фрагменти кераміки IX-X ст.

З півдня до городища прилягає значний за площею (470 x 140 – 200 м) відкритий посад, що з трьох боків (з півночі, заходу і сходу) обмежений руслами Дніпра та його стариць. Поверхня селища задернована. Культурний шар, похований під прошарком сіро-коричневого піску алювіального походження, 0,2 – 0,3 м завтовшки, утримує кераміку X – XIII ст., велику кількість залізоплавильних шлаків, вуглики, піщину, і має потужність 0,2 – 0,5 м.

Таким чином, археологічні матеріали дозволяють дійти висновку, що городище було насипане приблизно на зламі XI-XII ст. на місці більш раннього селища [7, 75-77], тобто як раз у той час, коли Святослав Давидович перебував у Чернігові. Навози, ймовірно, були невеличким феодальним замком і відігравали досить важливу роль завдяки своєму географічному розташуванню: на березі р. Дніпра – головної ланки трансконтинентального шляху «Із Варяг у Греки», майже навпроти устя р. Прип'ять, в гирлі невеличкої дніпровської притоки, верхів'я якої впритул підходять до р. Пакульки поблизу Пакульського городища. До того ж, саме в Навозах знаходився перевіз на стратегічно важливому шляху на Волинь та Галичину. Таким чином, Навози розташовані на перетині кількох важливих водних і суходільних шляхів, від самого виникнення займали стратегічно важливу позицію, а збираним тут з купців мито давало його володарю неабиякі прибутки.

Назву міста традиційно по'язували з інтенсивно чорним забарвленням ґрунту, з якого насипане городище (тобто виводять від слова «гній»). Проте, на думку М. Фасмера, вона могла означати і насипний характер городища («из на + воз», т.е. «то, что навезено»). [8, 34]. Водночас, не виключено, що своїм походженням назва міста могла бути пов'язана і з існуючим тут перевозом.

Володарем літописного Навоза, як зазначалося, церковна традиція вважає св. Миколу Святошу, сина і спадкоємця чернігівського князя Давида Святославича, онука засновника чернігівської князівської династії Святослава Ярославича, який першим в історії України-Руси добровільно поміняв князівську корону на чернечий клобук: «...остави княженіе, честь и славу и власть и вся та ни въ что же вменив, и пришед в Печерський манастырь, и бысть мних, в лето 6614, Февруаріа 17» [9, 113; 10, 49-51].

Письмові джерела не повідомляють нам точний рік народження Святослава Давидовича, проте, аналізуючи ті надзвичайно короткі згадки про нього, що збереглися, можна припускати, що це сталося десь близько 1080 року. Судячи з того, що

в літописах він згадується набагато раніше за 4 своїх братів (Всеволода, Ростислава, Володимира та Ізяслава), й зі шанобливого ставлення останніх до нього, є підстави вважати, що Святослав був старшою дитиною Давида.

За тогочасною традицією князь мав щонайменше 2 імені: перше (мирське, слов'янське) він отримував при народженні, а на 40-й день, при хрещенні – християнське. Та про обидва імені майбутнього святого історики й досі не можуть дійти згоди. Одні фахівці вважають, що Святоша є зменшувальним прізвиськом від імені Святослав (на честь його знаменитого діда, засновника чернігівської династії Святослава Ярославича), і це ім'я, вживане по відношенню до князя в дитинстві, закріпилося за ним на все життя [11, 585-586]; інші – що це може бути самостійне ім'я, котре означало «*младший из двух тезок в ветви рода, маленькое подобие деда*» [12, 441-443; 13, 225]. Остання версія нещодавно отримала переконливе підтвердження: в приватній колекції Ф.О. Андрощуком була виявлена висла свинцева печатка, діаметром 21 мм, завтовшки 7 мм та вагою 18,4 г із зображенням князівського знака, один із відрогів якого оформлений у вигляді хреста, на одному боці, та вписаним у коло кириличним написом під титлом у чотири рядки: «СТОШИНА ПЕЧАТЬ» – на іншому [14, 132].

Не менш заплутана історія з його хрещальним іменем. Одні дослідники стверджують, що Святослав при хрещенні отримав ім'я Панкратій [15, 23; 16, 50; 17, 375], інші ж зазначають: «*не исключено, что Николаем Святослав Давыдович был назван в крещении*», а плутанина виникла «*по вине Н.М. Карамзина, который неверно отождествил упоминаемого в «Хождении игумена Данила» Панкратия Святославича. В действительности Панкратием был Ярослав Святославич, внук Ярослава Мудрого*» [12, 607]. Тезу Н.М. Карамзіна підтримали П.М. Строев, М.В. Толстой та О.О. Шахматов, які приписували князю і хрестильне ім'я Панкратій, і чернецьке Микола [12, 607]. Проте, як свого часу зазначив О.О. Шахматов, Святослав Давидович ототожнюється з Панкратієм також у збірнику Новгородської Софійської Бібліотеки XV ст. (№ 578, де подано особливу редакцію Патерика), в «*Поученіи святого Панкратія о крещеніи обода и питія, в первую неделю поста св. Апостоль, списано Феодосиемъ худымъ мнихом*», та в списку Патерика, наведеному І.І. Срезневським [18, 570].

Святослав Давидович, як вважають, уперше згадується на сторінках «Повісті минулих літ» під 1097 р. у зв'язку з подіями міжусобної війни, що розгорілася в Західній Русі ледь не відразу після Любечського з'їзду князів. У цих подіях він виступає на боці Великого князя Київського Святополка Ізяславича, на доньці якого був одружений, проти волинського князя Давида Ігоревича, який осліпив

Василька Ростиславича. Датування зазначених подій у «Повісті минулих літ» 1097 р. здається помилковим; більш вірним, на нашу думку, є датування, наведене В.М. Татішевим – 1098 р., коли, зазнавши поразки від Василька і Володаря Ростиславичів, Святополк зі Святошею відступили до захопленого ними Володимира Волинського. Наступного, 1099 р. (а не 1097 р. за «Повістю минулих літ»), Святоша, порушивши дане Давиду хресне цілування, підступно нападе на нього спільно з присланим Святополком воєводою Путятюю, але незабаром зазнає поразки від Давида та його союзника полоцького хана Боняка, і повернеться до батька в Чернігів [19, 120-121].

Якими землями наділив після повернення сина, якому тоді ще не виповнилося і 20 років, Давид Святославич, достеменно невідомо. У «Киево-Печерському патерику» від імені самого Святоші зазначається лише, що він мав «рабы и села» [9, 115], а церковна традиція називає серед них села Навози (колишнє містечко) і Пакуль. На відміну від першого, в Пакулі давньоруське городище на сьогодні невідоме, хоч історіографічна традиція й називає в центрі села городище XI-XIII ст., розташоване в ур. Попова гора, на лівому березі р. Пакулька [20, 93]. Обстеження території села, проведене О.В. Шекуном, виявило на садибі Пакульської ЗОШ кераміку X-XIII ст., проте в ході досліджень автора і Ю.М. Ситого знайти тут рештки укріплень не вдалося [21, 7]. Згадка про городище потрапила до «Сведений» графіні П.С. Уварової з повідомлень представників місцевої влади, котрі, в свою чергу, сприйняли за давнє городище рештки огорожі двору Печерського монастиря. Зокрема, в «Описи Киевопечерской Лавры волости Пакульской маестностей 1755 года февраля 13 дня...» зазначається: «В том селе двор монастырский ровом окопан...огорожен взамет. ... При воротах башта рубленая, а наверху оной изба з крыльцом рубленой...» [21, 25-26]. Судячи з опису, він займав чималу площу і дійсно міг бути сприйнятий як давнє городище. Відтак, на сьогодні на території Пакуля відоме лише селище X-XIII ст., хоча й не виключається, що рештки давньоруських укріплень могли бути знесені при спорудженні садиби школи, а їх сліди без проведення стаціонарних археологічних досліджень виявити неможливо.

Як свідчить «Описание Черниговского наместничества» Д.Р.Пашенка 1781 р., до маестностей Киево-Печерської лаври в Пакульській волості в окрузі Любеча належали також села Хотилівське, Сивки, Мньов, хутора Угринська Гута, Куховка, Пустинки та інші [4, 42-43], які, за аналогією, теж гіпотетично можна зарахувати до володінь Миколи Святоші. Принагідно зазначимо, що ці землі входили до складу волості Чернігівських князів і теоретично цілком могли бути надані «в кормління»

Давидом Святославичем своєму синові після втрати ним Луцька. Якись землі мав він і в самому Чернігові – М.Є. Марков, посилаючись на усну традицію, зазначає, що Святоша мав резиденцію на Лісковиці [23, 24]. На думку М. Дімніка, ця резиденція знаходилась між Слеським і пізнішим Троїцьким монастирями [13, 234], проте, обстеження території Лісковиці, проведене Г.О. Кузнецовим і автором, дозволило виявити значне за площею давньоруське поселення XI-XIII ст. далі на південь від Болдіних гір, на правому березі старого русла р. Стрижень, в ур. Микулине, поблизу залізничного моста через Десну. Окрім уламків кружалної кераміки, тут зібрані фрагменти цегли-плінфи та уламки пірофіліту («шиферу») бузкового кольору від плит саркофагів чи деталей храмового оздоблення, що засвідчує неординарний характер пам'ятки. Повідомлення ж Л. Войтовича про те, що Святоші належав ще й городець Остерський [17, 357], здається малоімовірним – останній входив на той час до складу Переяславського князівства і належав Володимирові Мономаху.

На початку XII ст. Святоша мав сім'ю («жену и дети») і являвся законним спадкоємцем свого батька – Чернігівського князя Давида Святославича – володаря одного з наймогутніших князівств Русі. Проте, з якихось не зовсім зрозумілих причин, про які не повідомляють писемні джерела, він проміняв усе це на безкорисливе служіння Богу в монастирі і 1106 р. [13, 226; 19, 125; 24, 32; 25, 21; 26, 70; 27, 105] (на думку інших дослідників – 1107 р. [11, 586; 12, 442; 14, 134; 17, 375; 28, 95; 29, 68]; а М. Марков взагалі відносив цю подію до 1105 р. [23, 148]) прийняв постриг у Києво-Печерській лаврі. «Сей блаженный и благоверный князь Святоша, именем Николае, сынъ Давыдовъ, внукъ Святославль, помысли убо прелестъ житыя сего суетнаго и яко вся, яже и зде, мимо текуть и мимо ходять, будущая же благаа непроходима, вечна суть, и царство небесное бесконечно, еже уготова Богъ любящимъ его, – остави княжение, честь и славу и власть и вся та ни въ что же вменивъ, и пришедь в Печерський манастырь, и бысть мних, в лето 6614 (1106 р. – В.К.), Февруарія 17» [9, 113] – повідомляє «Киево-Печерський Патерик». Місцева церковно-краєзнавча традиція, спираючись на невідомі легендарні перекази, стверджує, що Святоша розпочав свою подвижницьку діяльність в Слеському Успенському монастирі в Чернігові, де ще на початку XX ст. прочанам показували келію, в якій він молився, а його улюбленою іконою називали чудотворний образ Слеської Божої Матері [15, 23 – 24].

Вибір Святої Обителі для служіння Господу не був випадковим: хоч у Чернігові на цей час було вже щонайменше два монастирі [30, 158-166], у тому числі й заснований св. прп. Антонієм печерний

Рис. 3. Пам'ятник св. прп. Миколі Святоші в с. Дніпровське на Чернігівщині

Богородичний на Болдиних горах – другий за значенням і віком після Києво-Печерського, останній, зрозуміло, був головним подібним закладом на Русі, якщо не у всій Східній Європі.

Блаженний Симон, єпископ Володимирський і Суздальський, один із авторів «Києво-Печерського Патерика», описуючи його життя в чернецтві, говорить: «Пребысть же убо в поварни 3 лета работаа на братію, и своима руками древо секаше на потребу сочиву, многажды же и съ берега на своєю раму ноиаше дрова...». Дізнавшись про це, його молодші брати Ізяслав і Володимир ледь умовили Святошу перейти на легшу роботу, і він ще три роки «...в поварни поработаеъ на братію...», а «...по сем пристаиша его к вратамъ манастыря, и ту пребысть 3 лета, не отходя никамо же, разве церкве» [9, 113-114] Лише потому ігумен і ченці умовили його перейти жити в келію, яку він сам збудував і насадив біля неї город. Стверджували, що

ніхто і ніколи не бачив його праздним, але «...всегда имяше рукоделіе в руках своих...» [9, 114]. Хоч і отримував він доходи від володінь своїх, але все віддавав на потреби монастиря чи бідним, сам же задовольнявся їжею монастирською. За переказами, він заснував лікувальний монастирський корпус для бідних з храмом св. Миколая при ньому та у 1107-1108 рр. збудував церкву св. Трійці над Лаврськими воротами. Святоша був добре освіченою людиною, мав власну велику бібліотеку, яку передав монастирю, та докладав зусиль, щоб більше з'являлося перекладів на слов'янську мову різних творінь Отців Церкви [28, 98].

Вже за життя авторитет Святоші був значним серед сучасників. 1142 р. це використав Великий князь Київський Всеволод Ольгович для примирення з власними братами Ігорем та Святославом Ольговичами й кузенами Ізяславом та Володимиром Давидовичами. Коли 14 жовтня 1143 р. Микола Святоша помер, його брат Ізяслав Давидович випросив у ігумена Печерського монастиря його власницю, яку надягав, коли хворів, щоб одужати, та перед битвами, і вона захищала його. Як згадує «Києво-Печерський Патерик», його, згідно заповіту, і поховали в цій власниці. [9, 117-118].

У жовтні 2009 р. в с. Дніпровському (колишні Навози) коштом заступника голови Чернігівської районної держадміністрації А.М. Курданова та автора був відкритий пам'ятник св. прп. Миколі Святоші (скульптор – випускник Національної академії мистецтв Владлен Караченцев), а 2010 р. коштом А.М. Новика, уродженця с. Навози, закладено новий храм в ім'я Св. Миколая. (Рис. 3).

Посилання

1. Тихомиров М.Н. Список русских городов, дальних и ближних // Исторические записки. – 1952. – Т. 40. – С. 214-259.
2. Архив Юго-Западной России. – Т. I. – М., 1863.
3. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн. 5. – Чернигов, 1874.
4. Описание Черниговского наместничества (1781 г.) Дмитрия Пащенко. – Чернигов, 1868.
5. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оно наместничество составлено. – К., 1851.
6. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн. 5. – Чернигов, 1874. – С. 89-91.
7. Коваленко В.П. Летописный город Навоз // Гомельщина: археология, история, памятники. – Гомель, 1991. – С. 75-77.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1983. – Т. III.
9. Києво-Печерський Патерик (Підготовка до видання Дмитра Абрамовича). – К., 1931.
10. Николай Святоша, князь Черниговский: К 1000-летию Черниговской епархии // Православный вестник. – 1991. – № 11.
11. Бухарев Іоанн. Житія всех святых. – М., 1900.
12. Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени у русских князей в X – XV вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. – М., 2006.
13. Dimnik M. The Saints of the Chernigov Dynasty in Kievan Rus' // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній

історії Центрально-Східної Європи. Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007.

14. Андрощук Ф. «Святошина печать» // RUTENIKA. – № 9. – К., 2010.

15. Картины церковной жизни Черниговской епархии из девятивековой ея истории. – К., 1911.

16. Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. – Часть I. – Середина IX – начало XIV вв. – Ренн, 1991.

17. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006.

18. Шахматов О. Києво-Печерський Патерик і Печерський літопис // Хроніка 2000. – № 53 – 54. – Світочі Христової віри. – К., 2003.

19. Татищев В.Н. История Российская. – Т. II. – М., 1995.

20. Уварова П.С. Городища и курганы с погребениями в урнах // Труды Московского Предварительного Комитета по устройству XIV Археологического съезда. – М., 1906. – Вып. I.

21. Ситий Ю. Два етапи заселення басейну р. Пакульки // «Пакуль поживемо тут». Збірник статей і матеріалів. – Ніжин, 2010.

22. Опись Киевопечерской Лавры волости Пакульской маестностей 1755 года февраля 13 дня...// «Пакуль поживемо тут». Збірник статей і матеріалів. – Ніжин, 2010.

23. Марков М.Е. О достопамятностях Чернигова // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей Российских при Московском университете. – Кн. I. – М., 1847.

24. Смолич И.К. Русское монашество 988-1917. Жизнь и учение старцев / Приложение к «Истории Русской Церкви». – М., 1997.

25. Степовик Д. Історія Києво-Печерської лаври. – К., 2001.

26. Федотов Г. Святыя Древней Руси. – М., 1990.

27. Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII вв. – М., 1977.

28. Едлинский М. Подвижники и страдалцы за веру православную и землб святорусскую от начала христианства на Руси до позднейших времен. – М., 2001.

29. Демиденко В.В., Казновецкий П. Благоверные князья и святыя земли Черниговской. – Чернигов, 2007.

30. Коваленко В.П. «Дабы не забыть было то, еже ми показа Богъ...» // Дьнеслово. Збірка праць на пошану дійсного члена Національної Академії наук України П.П. Толочка з нагоди його 70-ліття. – К., 2008.

Коваленко В.П. Навозы – летописный город на Днепре

Расположенный на левом берегу Днепра, летописный город Навозы играл заметную роль в структуре Черниговского княжества XII – XIII вв., обслуживая одновременно Черниговский участок пути «Из Варяг в Греки» и переправу на сухопутной дороге на Волынь и Галичину. В начале XII в. городом и окрестными селами владел Святослав Давидович, который в 1106 г. первым среди князей Киевской Руси принял монашеский постриг в Киево-Печерском монастыре под именем Николая Святоши.

Ключевые слова: летописный город Навозы, Никола Святоша, Черниговское княжество XII – XIII вв.

Kovalenko V.P. Navozy – annalistic city at the Dniپر

Annalistic city Navozy was situated on the left bank of the Dniپر and it played an outstanding role in the structure of the Chernihiv principality in 12 – 13 centuries. It minded both Chernihiv part of the way “From Varangians to Greeks” and the crossing on the land way to Volyn’ and Galytchyna. In the beginning of 12 century Navozy and other nearby villages belonged to Svyatoslav Davydovitch, who was the first among princes who in 1106 became o monk in Kyiv-Pechersk Lavra under a name of Mykola Svyatosha.

Key words: annalistic city Navozy, Mykola Svyatosha, Chernihiv principality in 12 – 13 centuries.

30.03.2011 р.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЦВІНТАРЯ В ЧЕРНІГОВІ (ВУЛ. ЛЕНІНА, 35Б)

Дослідження цвинтаря невеликої церкви на території Передгороддя давньоруського Чернігова доповнюють матеріали по християнізації Русі.

Ключові слова: Чернігів, поховання, християнство, цвинтар.

У 1991 р. на подвір'ї готелю Україна (вул. Леніна, 35 б) у Чернігові І.А Потаповим під керівництвом А.Л. Казакова проводились земляні роботи під будівництво тепlopункту. На площі 60 м² було виявлено 15 поховань давньоруського часу [3, 1-11]. Виявлений могильник може вказувати на вірогідне місце розташування ще однієї давньоруської церкви на території Передгороддя. Повна публікація матеріалів дозволяє краще простежити обряд поховання і з'ясувати час спорудження церкви та виникнення її цвинтаря.

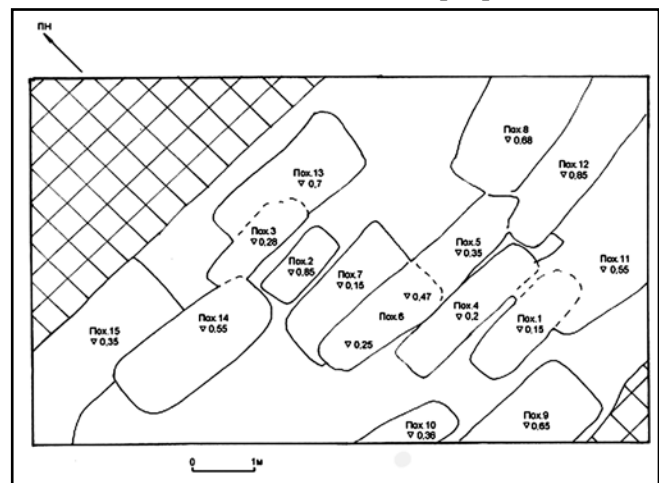
Поховання № 1. Могила, розмірами 0,8 x 2,15 м, мала глибину 0,13-0,15 м. Кістяк покладений головою на захід у витягнутому положенні на спині. Руки складені на животі.

Поховання № 2. Яма розмірами 0,6 x 1,35 м, глибиною 0,05-0,1 м нижче рівня материка містила залишки дитячого кістяка довжиною 0,85 м. Кістяк покладено на спину, головою на захід.

Поховання № 3 частково перебиває могилу № 13. Могила розміром 0,6 x 1,9 м мала глибину 0,15-0,28 м від рівня материка. Кістяк підлітка гарної збереженості лежав на спині, головою на захід. Руки покладені на грудях.

Поховання № 4. Яма розмірами 0,7 x 2,65 м, глибиною 0,15-0,2 м містила кістяк дорослої людини, покладений на спину, головою на захід. Руки складені на животі.

Поховання № 5 частково перебиває могили

План розкопу на вул. Леніна 35б по материк